

DANUTA KOWALEWSKA

WYPEŁNIANIE SZCZELINY?
O PERSPEKTYWIE FEMINISTYCZNEJ
W REFLEKSJI LITERATUROZNAWCZEJ NAD POLSKIM OŚWIECENIEM*

Wiesław Pusz w 1993 roku zwrócił uwagę na szczególną sytuację badań kultury i literatury późnego oświecenia¹. „Nie dysponujemy – pisał – wiedzą na ten temat, są tylko trudno dostępne opisy fragmentów”². Zastanawiając się nad kryteriami wyboru najważniejszych zadań do wykonania, postulował on uporządkowanie rozproszonych a nawet przypadkowych działań oraz przeprowadzenie dokładnej kwerendy źródłowej. Nadrabianiu zaległości miały według łódzkiego badacza sprzyjać zakrojone na szeroką skalę badania podstawowe oraz działalność edytorska, które finalnie doprowadziłyby do poszerzenia liczby autorów oraz weryfikacji hierarchii twórców, piszących na styku oświecenia i romantyzmu³. Wielu z nich od dawna

Dr hab. DANUTA KOWALEWSKA prof. UMK – Zakład Literatury Oświecenia w Instytucie Literatury Polskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; jurans@umk.pl

* Tytuł artykułu nawiązuje do szczelin *écriture féminine*. Szczelina jest sposobem włączania się w obszar męskiej dominacji w ramach szeroko pojmowanego dyskursu patriarchalnego. Hélène Cixous nie wyklucza również istnienia rzadkich męskich tekstów szczelinowych, w których czasami ujawnia się autentyczny kobiecy podmiot. „I jeśli nas jest legion [wyzwolonych kobiet – D.K.] to znaczy, że walka o oswobodzenie zdołała dopiero otworzyć tylko wąską szczelinę. Ale kobiety ciągną ku niej, widziałam je, to te, co nie chcą być kurami domowymi ani pogardzanymi, te, które nie boją się ryzyka bycia kobietą” (H. CIXOUS, *Śmiech Meduzy*, przeł. A. Nasiłowska, [w:] *Cialo i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie – antologia szkiców*, red. A. Nasiłowska, Warszawa 2001, s. 185).

¹ W. Pusz, *Literatura późnego oświecenia. Rejestr zadań*, [w:] TENŻE, *Oświeceni i nie tylko*, Łódź 2003, s. 109-116. Tekst po raz pierwszy ukazał się w „Pamiętniku Literackim” (1993, z. 2).

² Tamże, s. 109.

³ Które z postulowanych przez Pusza zadań zostały zrealizowane, wiemy m.in. z nieocenionego biuletynu Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym, publikowanego od 1997 roku. Zob. <http://www.wiekosiemnasty.pl/biuletyn.htm>

czeka na (czasami ponowne) odkrycie. Co ciekawe, wśród wielu wymienionych w artykule nazwisk pisarzy – urzędników, studentów, nauczycieli, ziemian czy emigrantów – nie ma ani jednej kobiety. Nie widzę tu jednak chęci marginalizacji „pisarek do tej pory słabo widocznych w tradycyjnej historii literatury – zaledwie wzmiankowanych, spychanych do akapitów drukowanych petitem lub do podziemi przypisów”⁴. To kwestia wspomnianych na początku artykułu priorytetów, kryteriów i kolejności wyboru⁵.

Pusz jawi się jako zwolennik tradycyjnych metod literaturoznawstwa – filologicznej i komparatystycznej. Wskazując na solidne zaplecze badań nad kulturą stanisławowską, krytycznie wypowiada się na temat modnych narzędzi badawczych, wykorzystywanych do opisu epok następných:

Większość głośnych „opisów” powstała pod dyktando modnych metodologii, co przy ubogiej znajomości realiów sprawiło, że efekt owych „badań” sprowadza się głównie do uzyskania rzetelnej dokumentacji światopoglądowych meandrow i egzystencjalnych rozterek nadzwyczaj płodnych autorów⁶.

O polskich eksploracjach literatury oświecenia w perspektywie „dominujących i zmieniających się metodologii, kierunków i ujęć” wypowiedziała się dwie dekady później Teresa Kostkiewiczowa na łamach „Prac Polonistycznych”⁷. Znawczynie Wieku świateł za charakterystyczną cechę dociekań współczesnych badaczy uznała rozpatrywanie podejmowanych przez nich kwestii w wielu perspektywach: ściśle literackich, socjologiczno-kulturowych i antropologicznych. Szeroki kontekst interpretacyjny umożliwia zdaniem Kostkiewiczowej nowe spojrzenie na twórczość, dotyczącą zarówno życia zbiorowego, jak i uczuć i prywatności, „tego, co ulotne i partykularne, co przebiega w sferze indywidualnych potrzeb, skłonności i wyborów”⁸. W obiektywnej i pouczającej wypowiedzi badaczki nie znajdziemy wzmianki o szerzej zakrojonych badaniach nad kwestią kobiecą, zwłaszcza przy użyciu feministycznych narzędzi i języka interpretacji. Nic dziwnego, bo w odniesieniu do polskiego oświecenia takich prac po prostu nie ma lub nie są nagłaśniane. Krytyka feministyczna czy studia genderowe nie cieszą się dużą popularnością

⁴ Rozmowa „Wielogłosu”: Krytyka feministyczna – dokonania i perspektywy, „Wielogłos” 2(10)2011, s. 3 (wypowiedź Teresy Walas).

⁵ „Eliminacja nieistotnego to hazard badacza” – stwierdza Pusz, *Literatura*, s. 110.

⁶ Tamże, s. 109.

⁷ T. KOSTKIEWICZOWA, *Między dramatami polityki a idyllą ogrodową. (Wakacyjne refleksje o zainteresowaniach badaczy piśmiennictwa polskiego oświecenia w początkach XXI wieku)*, „Prace Polonistyczne” 2013, seria 68: *Z warsztatów badaczy literatury oświecenia. Aktualia*, s. 9-19.

⁸ Tamże, s. 16-17 i 19.

w środowisku rodzimych badaczy tej epoki⁹. Niełatwo w ich gronie wskazać autorów wykorzystujących w swych pracach instrumentarium feministyczne¹⁰.

Zalety feminizmu w literaturoznawstwie, według Anny Nasiłowskiej, to opis działania stereotypów płci, ukazanie różnic w sposobie uprawiania literatury przez kobiety i mężczyzn, przypomnienie spychanych w cień autorek i nowa wizja historii literatury¹¹. Nieumiejętne, czyli historycznie i kulturowo nieumiejscowione użycie optyki feministycznej niesie ze sobą także wiele zagrożeń, zwłaszcza w badaniach nad literaturą dawną¹². Być może z tego powodu znawcy oświecenia preferują metody stosowane od dawna w literaturoznawczych badaniach nad tą epoką, nie uprawiając jak dotąd lektury *scrictae* genderowej na szerszą skalę¹³. Perspektywa feministyczna pojawia się w refleksji literaturoznawczej nad Wiekami Świeł okazjonalnie¹⁴, najczęściej w nawiązaniu i przy wykorzystaniu rozwią-

⁹ Do tej pory nie doszło między nimi do polemiki na ten temat, porównywalnej z dyskusją podjętą przez badaczy literatury staropolskiej. Zob. M. HANUSIEWICZ-LAVALLEE, *O badaniu literatury dawnej (i owadów). Glosa do polemiki*, „Roczniki Humanistyczne” 59(2011), z. 1, s. 281-285; P. BOHUSZEWICZ, *Związki niebezpieczne, związki konieczne. O „alternatywnych” sposobach lektury tekstów staropolskich*, tamże, s. 251-268; A. CZECHOWICZ, *Glosa o metodologii przyczynków, czyli po co nam to wszystko*, tamże, s. 271-278; I. MACIEJEWSKA, *Jak wyjść z getta? O poszukiwaniu nowych dróg w badaniu literatury staropolskiej*, „Prace Literaturoznawcze” 2013, nr 1; P. BOHUSZEWICZ, *Nowożytność, kontekst, pedokomparator, czyli o trzech sposobach na wyjście z getta (na marginesie artykułu Iwony Maciejewskiej)*, „Prace Literaturoznawcze” 2015, nr 3. Niezależnie od używanych narzędzi, staropolanie zwracają uwagę na obiektywne przyczyny, dla których „metody alternatywne” nie mogą wyprzeć w interpretowaniu tekstów staropolskich tradycyjnej filologii (Hanusiewicz-Lavallee) i przestrzegają przed tym, aby w sięganiu po współczesną metodologię poznawczą efektywność nie przesłoniła poznawczej efektywności, a metoda nie stała się gadżetem (K. OBREMSKI, *Metodologia: efektywność a efektywność*, [w:] *Literatura dawna a współczesna humanistyka*, red. tenże, Toruń 2010, s. 11). Zob. także T. NASTULCZYK, P. OCZKO, „Tradycyjni” czy „nowocześni”? *O metodologicznych dylematach badaczy staropolszczyzny*, cz.1-2, „Terminus” 15(2013), z. 3(28), s. 383-400.

¹⁰ Zob. T. NASTULCZYK, P. OCZKO, „Tradycyjni” czy „nowocześni”?...

¹¹ A. NASIŁOWSKA, *Teksty feministyczne*, [w:] *Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie – antologia szkiców*, red. A. Nasiłowska, Warszawa 2001, s. 10-11.

¹² Zwracają na to uwagę również same badaczki zajmujące się problematyką kobiecego piarstwa. Zob. J. PARTYKA, J. LEWANDOWSKA, *Jak pisać o pisarkach? Podsumowania*, „Terminus” 18(2016), z. 2(39), s. 126-127.

¹³ Feminizm akademicki już od roku 1989 zaczął silnie oddziaływać na literaturoznawców. Zob. M. ŚWIERKOSZ, *Czy feminizm zmienił polskie literaturoznawstwo?*, „Women Writing Online” 2014, nr 3, <http://www.womenonlinewriting.org> [dostęp: 15.06.2018].

¹⁴ Zob. W. PAWLIK-KWAŚNIEWSKA, *Córka, żona, matka. Kobięca prywatność a oświeceniowy utylitaryzm*, [w:] *Historie nieobojętne. Kądziel – Kołyska – Łoże. Atrybuty kobiecości na przestrzeni dziejów*, red. A. Głowacka-Penczyńska, K. Grysińska-Jarmuła, M. Opiola-Cegiełka, Bydgoszcz 2017; TAŻ, *Kobieta metaforyczną wariatką. „Lejbe i Siora” Juliana Ursyna Niemcewicza*, [w:] *Uwięzione w grzeczności – obrazy kobiecych inności w tekstach literackich*, red. B. Wałęciuk-Dejneka, Ł.A. Wawryniuk, Kraków 2015; *Kobieta w epitalamiach Stanisława Trembeckiego*, [w:] *Poezja okolicznościowa w Polsce w latach 1730–1830. W kręgu spraw prywatnych i środowiskowych*, red.

zań wypracowanych przez badaczy innych epok lub literatur obcych, zwłaszcza literatury francuskiej (a ostatnio również hiszpańskiej czy włoskiej)¹⁵. Kazimierz Kupisz uzasadnia stosowanie metodologii feministycznej w badaniach literackich, przekonując, że feministyczne postulaty nie są nowością, ale mają odległy rodowód¹⁶. Mosakowski wykorzystuje w książce narzędzia feminizmu drugiej fali, by odpowiedzieć na pytanie o realizację kobiecej obecności w literaturze oraz prawo kobiet do własnego głosu i własnego języka¹⁷. Warto również wspomnieć o pracy Magdaleny Popiel, która przedstawiając rozwój krytyki feministycznej w literaturoznawstwie włoskim, zwraca uwagę na osiągnięcia badaczek zajmujących się twórczością kobiet w XIII i XVI wieku¹⁸. Sytuacja przekraczania granic obyczajowych i społecznych stanowi dla badaczek włoskiej literatury średniowiecza i odrodzenia istotny kontekst analiz literackich.

Pytanie o sposób analizy kobiecych tekstów jest ciągle aktualne. Ciekawe spostrzeżenia przynosi artykuł Joanny Partyki i Julii Lewandowskiej *Jak pisać o pisarkach? Podsumowania* na temat metodyki badań nad twórczością literacką kobiecego autorstwa, powstałą w wiekach dawnych¹⁹. W przeświadczeniu autorek dobrym rozwiązaniem wydaje się ujęcie interdyscyplinarne z uwzględnieniem „znaczenia i wpływu płci/gender (płci kulturowej) na kształtowanie się podmiotu (w tym podmiotu piszącego) i relacji społecznych, w ramach których tworzy”²⁰. Proponowana przez Partykę i Lewandowską „perspektywa dialogiczna” pozwala uniknąć zagrożeń (anachronizm, interpretacja w duchu finalizmu, funkcjonalizm, biografizm), związanych z aplikowaniem kategorii gender do badań nad literaturą dawną²¹.

R. Magryś, M. Nalepa, G. Trociński, Rzeszów 2014. Ostatni artykuł stanowi przykład próby feministycznej interpretacji oświeceniowej liryki, która szczególnie rzadko – jak dotąd – badana jest przy użyciu tych narzędzi. Warto również nadmienić, że według informacji zamieszczonej w biuletynie PTBnWO, pod opieką naukową Pawła Kaczyńskiego (UWr) powstaje rozprawa doktorska na temat: *Kobieta w dramacie polskiego i angielskiego oświecenia – w ujęciu genderowym*.

¹⁵ Zob. K. KUPISZ, *W kręgu feminizmu. Studia z literatury kobiecej XVI stulecia we Francji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990 i M. JASTRZĘBIEC-MOSAKOWSKI, *Strategie wyznaczania. Kobiecte bohaterki w męskich tekstach francuskiego Oświecenia*, Gdańsk 2007.

¹⁶ K. KUPISZ, *W kręgu feminizmu...*, s. 2.

¹⁷ Więcej na ten temat napiszę w dalszej części artykułu.

¹⁸ M. POPIEL, *Feminizm i filologia*, [w:] *Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie...*, s. 250-256.

¹⁹ J. PARTYKA, J. LEWANDOWSKA, *Jak pisać o pisarkach?...*, s. 117–130.

²⁰ Tamże, s. 117. Omawianą w tym artykule problematykę Lewandowska rozwija w rozprawie doktorskiej, poświęconej zagadnieniu kobiecych pisarek związanych ze środowiskiem wczesnonowożytnych klasztorów żeńskich w Hiszpanii.

²¹ Perspektywa ta jest próbą znalezienia nowego stanowiska, sytuującego się pomiędzy analizą historiograficzną a ujęciem dialogicznym literackiej krytyki feministycznej.

Pracą, która może stanowić punkt wyjścia do badań piśmiennictwa polskiego oświecenia, jest monografia Marka Jastrzębca-Mosakowskiego *Strategie wymazywania. Kobiecte bohaterki w męskich tekstach francuskiego Oświecenia*. Przynosi ona reinterpretacje tekstów, które wiele razy poddawane były już oglądowi. Autor z powodzeniem wykorzystuje w niej narzędzia *gender studies*, podważając obiektywizm męskiego pisania o kobiecie i ujawnia filozofię *to-samości* męskiego tekstu – uniemożliwiającą wyartykułowanie kobiecego głosu. W swoich ustaleniach opiera się głównie na amerykańskiej i francuskiej teorii feministycznej związanej z rozważaniami nad konstrukcją podmiotu kobiety jako innego w historii filozofii zachodniej²². Można odnaleźć w niej kilka wspólnych punktów: relację matka–córka, ojciec–córka, rewaloryzację kobiecego ciała, doświadczenie żeńskości jako drogi do odzyskania niepatriarchalnego kobiecego „ja”. Świat oświeceniowej literatury, zwłaszcza powieści, jest według autora światem binarnych opozycji wobec podmiotu męskiego. Analizy bohaterek *Historii Manon Lescaut i kawalera des Grieux* A.-F. Prevosta, *Therese Philosophe* Markiza d’Argens, *Julietty* Markiza de Sade oraz wybranych powieści J.J. Rousseau i D. Diderota przynoszą konkluzje, że kobieta skazana jest w męskim tekście na niewidzialność lub przejrzystość, imituje męski głos albo utożsamia się z męskim podmiotem. Ustalenia Mosakowskiego stawiają pod znakiem zapytania uniwersalizm oświeceniowych narracji emancypacyjnych²³.

Sytuacja kobiet w oświeceniu to jeden z wielu paradoksów tej epoki. Z jednej strony obserwujemy wyraźne tendencje feministyczne i emancypacyjne, z drugiej pomniejszanie roli kobiet w tekstach naukowych i literackich o charakterze postulatycznym. Za początek historii feminizmu, pojmowanego jako ruch intelektualny o zdefiniowanych zasadach i celach, uważa się zwykle połowę XVIII wieku²⁴. W tym okresie zapoczątkowana została dyskusja dotycząca miejsca kobiet w społeczeństwie i ich praw. Pojawiały się coraz liczniejsze publikacje na ten temat, a kobiety zaczęły zabiegać o to, aby ich głos był słyszany w debacie publicznej. Prekursorka feminizmu liberalnego, Mary Wollstonecraft tworzy ideał kobiety postrzeganej jako jednostka autonomiczna, rozumna, o silnym charakterze,

²² Prace Lucy Irigeray, Hélène Cixous, Michelle Coquillat, Nancy Miller.

²³ Książka przyjęta została w środowisku badaczy XVIII wieku przychylnie, ale bez entuzjazmu, czego wyrazem wydaje się recenzja w „Wiek Oświecenia” autorstwa Izabelli Zatorskiej. Kryje się w niej sugestia, że do podobnych wniosków można dojść bez nawiązywania do prac feministycznych. Zob. „Wiek Oświecenia” 2009, t. 25: *Wokół Księstwa Warszawskiego*, s. 200-201.

²⁴ J. BATOR, *Pożegnanie oświeceniowej metanarracji?*, [w:] TAŻ, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek „drugiej fali”*, Gdańsk 2001, s. 29.

potrafiąca panować nad swymi namiętnościami²⁵. Osiemnastowieczna myśl feministyczna wywarła znaczący wpływ na rozwój ruchu kobiecego, podjęto również – po raz pierwszy – próby zdefiniowania kategorii męskości i kobiecości²⁶. Poszerza się paleta form literackich podejmujących wątek kobiecy, zmienia się też funkcja, jaką pełni on w utworze – kobieta staje się ważnym elementem świata przedstawionego²⁷. Za sprawą przeobrażeń arystokratycznej kultury dworskiej i pod wpływem ideałów oświecenia kształtowało się również nowoczesne oblicze Polek²⁸. Ryszard Przybylski, deprecjonując dorobek powieściowy Anny Mostowskiej (nazywając go „absurdalnymi bajędami”), zauważa jednak w *Strachu w Zameczku* „coś zupełnie na gruncie polskim niespodziewanego [...] a mianowicie śmiałą propagandę feminizmu”²⁹, wskazując jako przykład obecne w utworze wzmianki narracyjne, wzywające czytelniczki do „wspólnej akcji na rzecz emancypacji kobiet”³⁰.

Oświecenie utrwala jednocześnie obraz kobiety jako osoby wykluczonej z domeny racjonalności³¹. Wielowiekowa tradycja, uznająca kobietę za istotę słabszą i mniej rozumną od mężczyzny, żywa we wcześniejszych epokach, pozwalała również w Wieku świateł stawiać płęć słabszą niż od mężczyzn. Kobiecie odbiera

²⁵ Zob. B. GRABOWSKA, *Mary Wollstonecraft, czyli oświeceniowe początki feminizmu*, „Kultura i Wartości” 2015, nr 16, s. 63. Postulaty te – w ograniczonym zakresie i niezależnie od wysuwanych na Zachodzie postulatów – realizowały w Polsce takie kobiety, jak „feministka przełomu wieków” Urszula Dembińska czy Żydówka – Judyta Jakubowiczowa. Zob. E. DANOWSKA, *Urszula z Morsztynów Dembińska, starościna Wolbromska – „krakowska carowa”*, [w:] *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Roćko, M. Górka, Warszawa 2017, s. 291-306; E. WICHROWSKA, *Między Berlinem a Warszawą. Judyta z Levich Bucca Jakubowiczowa*, [w:] tamże, s. 309-332. Por. E. DANOWSKA, „*Krakowska carowa*” *Urszula Dembińska. Feministka przełomu wieków*, „Kraków”. Miesięcznik społeczno-kulturalny 2009, nr 10-11.

²⁶ Por. D. OUTRAM, *Panorama oświecenia*, przekł. J. Kolczyńska, Warszawa 2008, s. 300-301. Zob. także J. BATOR, *Pożegnanie...*, s. 31.

²⁷ Zob. D. GODINEAU, *Kobieta*, tłum. J. Kornecka, [w:] *Człowiek oświecenia*, red. M. Vovelle, Warszawa 2001; Z. KUCHOWICZ, *Wizerunki niepospolitych niewiast staropolskich XVI-XVIII wieku*, Łódź 1972; M. BOGUĆKA, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI-XVIII w. na tle porównawczym*, Warszawa 1998; *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XIX wieku*, red. K. Jakubiak, Bydgoszcz 2000; Ł. CHAREWICZOWA, *Kobieta w dawnej Polsce*, Poznań 2002; H. WIŚNIEWSKA, *Świat płci żeńskiej baroku zaklęty w słowach*, Lublin 2003; M. BOGUĆKA, *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005; *Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie*, red. I. Maciejewska, K. Stasiewicz, Olsztyn 2008.

²⁸ A. ROĆKO, M. GÓRSKA, *Wstęp*, [w:] *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku...*, s. 11.

²⁹ Zob. R. PRZYBYLSKI, A. WITKOWSKA, *Romantyzm*, Warszawa 1997, s. 109.

³⁰ Tamże.

³¹ G. LLOYD, *The Man of Reason. “Male” and “Female” in Western Philosophy*, Minneapolis 1984. Idea ta znalazła najpełniejszą realizację w kantowsko-kartezjańskim paradygmacie myślenia, odseparowującym umysł od cielesności. Zob. J. BATOR, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek „drugiej fali”*, Gdańsk 2001, s. 173-174.

się prawo do racjonalnego myślenia i poddaje naturze, co w praktyce oznacza deprecjację płci³². Dwa kulturowe źródła marginalizacji kobiet to chrześcijaństwo i libertynizm³³.

Szybko okazuje się, że wrażenie emancypacji było iluzją³⁴. W wypowiedziach oświeceniowych intelektualistów odnajdziemy relikty dawnych ról płciowych: kobieta jest istotą cielesną, wykluczoną ze sfery ducha. Mówi męskim głosem albo milczy³⁵. Męski dyskurs jest neutralnym dyskursem kultury, a więc konstruktem, żeński – utrwała się jako inność w kulturze. Francuskie rewolucjonistki odsuwane są od władzy i upokarzane³⁶. Ilustruje to doskonale biografia pani Roland, żony ministra w rewolucyjnym rządzie Jeana Marie Rolanda de La Platière, i autorki jednego z ciekawszych pamiętników, które powstały we Francji po obaleniu Ludwika XVI³⁷. Rewolucja widziana z perspektywy kobiet zaczęła się coraz bardziej różnić od Rewolucji widzianej z perspektywy mężczyzn.

Pożądaną w tej sytuacji wydaje się podjęcie w odniesieniu do literatury dawnej prac, które pokażą zatarte ślady kobiecej obecności w kulturze i przełamiają milczenie kobiet³⁸. Zasadne jest również użycie w badaniach gender jako kategorii relacyjnej i warunkowej³⁹. Miejmy nadzieję, że przyniosą one nowe spojrzenie na poddane interpretacji teksty i przyczynią się do stworzenia kanonu kultury, obejmującego nie jedną, lecz obie płcie. Jakie oczekiwania budzi uwzględnienie feministycznej perspektywy? Przywrócenie imienia anonimowych dotąd autorek, odkrycia lub ponownego odczytania ich twórczości, otwarcia nowych przestrzeni dla jej opisu i interpretacji.

³² Por. A. KOBRZYCKA, *Na tropie głupoty. Charakterystyka zjawiska w literaturze polskiego oświecenia*, Warszawa 2013, s. 155-156.

³³ D. KOWALEWSKA, *Negatywny stereotyp niewiasty w literaturze polskiego oświecenia. Wybrane przykłady*, [w:] *Historie nieobojętne...*, s. 81-82. Według Bogdana Banasiaka, monografisty Markiza de Sade, w XVIII wieku samą kobiecość uznano za stan patologiczny. TENŻE, *De Sade. Integralna potworność*, Łódź 2006, s. 246.

³⁴ Zob. M BOBAKO, *Powrót kobiet do historii – niedokończony projekt*, „Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego” 2009, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0083bobako.pdf>

³⁵ Refleksję na ten temat podjęła ostatnio Weronika PAWLIK-KWAŚNIEWSKA w pracy doktorskiej *Kobiety w tekstach męskich i żeńskich polskiego oświecenia* (praca obroniona).

³⁶ S. SALMONOWICZ, *Śmierć cnotliwego rewolucjonisty*, „Wiek Oświecenia” 1992, t. 8, s. 151.

³⁷ M.-J.ROLAND, *Mémoires particuliers* oraz *Mes dernières pensées*. Po upadku stronnictwa żyrondyistów została aresztowana, oskarżona o zdradę i skazana na śmierć. Zob. J. GŁAŻEWSKI, *Pani Roland i trauma Rewolucji*, „Napis” 19(2013), s. 51.

³⁸ G. RITZ, *Granice i perspektywy gender studies*, [w:] TENŻE, *Nic w labiryncie pożądania. Gender i płęć w literaturze polskiej od romantyzmu do postmodernizmu*, Warszawa 2001, s. 10.

³⁹ Por. A. CZECHOWICZ, *Glosa...*, s. 11. Autorka podejmuje polemikę z wszelkimi próbami aplikacji metod alternatywnych, w tym genderowych.

Pokonferencyjna książka *Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie*, pod red. Iwony Maciejewskiej i Krystyny Stasiewicz (Olsztyn 2008), inicjuje w pewnym, ograniczonym jednak sensie, rozważania nad miejscem i rolą kobiet w dawnej kulturze literackiej⁴⁰. Możliwości *gender studies* zauważa Barbara Judkowiak w zamieszczonym w księdze artykule *Inny głos? Wokół ekspresji kobiecości w utworach Franciszki Urszuli Radziwiłłowej*⁴¹, w którym zajmuje się poetyckimi wypowiedziami księżnej na temat kobiecości, interpretowanymi jako próba przełamania monopolu eliminującego ze świata kultury reprezentantki gorszej płci. Judkowiak zdaje sobie sprawę, że przy użyciu narzędzi krytyki feministycznej można zmodyfikować, a nawet zmienić obraz literatury – odkryć miejsca przemilczeń, opisać zjawiska dotychczas nieopisane, odczytać na nowo teksty, które weszły już do kanonu literackiego⁴². Przekonująco dowodzi, że Radziwiłłowa miała pełną świadomość faktu, że głos kobiety jest ukryty za głosem męskim, pisanie kobiece w XVII i XVIII wieku stanowiło bowiem wciąż prowokacyjne przekroczenie normy.

Ciekawe ustalenia na temat sytuacji kobiet zawiera książka Pawła Kaczyńskiego *Rodzina w literaturze stanisławowskiej. Motywy – konwencje – poglądy*. Książka wrocławskiego badacza podsuwa ciekawe z perspektywy feministycznej propozycje odczytań wielokrotnie interpretowanych już utworów⁴³. Po narzędzia analityczne oferowane przez krytykę feministyczną sięgają też autorzy prac dotyczących miejsca kobiet w kulturze teatralnej, ich obrazu i głosu dochodzącego

⁴⁰ Jako przykład takiego podejścia można wskazać szkic Pawła PIETRZYKA pt. „*Druga pleć*” i „*pleć pierwsza*” w „*Barbarze Radziwiłłównie*” Alojzego Felińskiego, rozprawkę Katarzyny MARCINIAK *Królowna Wanda – pierwsza polska feministka?* i wypowiedź Barbary JUDKOWIAK *Inny głos? Wokół ekspresji kobiecości w utworach Franciszki Urszuli Radziwiłłowej*. Zob. również K. OBREMSKI, *Ksieni Teresa Chreptowiczówna i jej „feministyczne” mowy*.

⁴¹ Zob. *Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie...*, s. 224-236. Por. B. JUDKOWIAK, *Inny głos, bo kobiecy?* „*Nieszczere afektów zabawy*” i „*ostrzy rozum*” w *lirycznej twórczości Franciszki Urszuli Radziwiłłowej. Rekonesans*, „Pracy katedry gistoryi belaruskaj literatury Bel-dżarżuniversityta” (Mińsk) 7(2006), s. 124-137.

⁴² Judkowiak powołuje się m.in. na ustalenia Joanny Partyki, zawarte w książce „*Żona wycieczona*”. *Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*, Warszawa 2004 (rec. H. Jaxa-Rózen, *Starpolskie siostry Szekspira*, „Teksty Drugie” 2008, nr 1-2). Poszukując wyznaczników świadomego, swoiście kobiecego pisarstwa, Partyka ostatecznie rezygnuje jednak z terminów „kobieca literatura” i „kobiece pisarstwo” na rzecz określenia „kobieta pisząca”, posługując się jako wyznacznikiem samym aktem pisania. Badaczka stwierdza, że do lat dwudziestych XVIII stulecia nie ma w Polsce kobiecej twórczości we właściwym sensie literackiej.

⁴³ Autor monografii zwraca uwagę na antifeministyczny wymiar zdrady, przykład kobiecej solidarności i kobiecej zemsty, nieśmiałe próby przekształcenia modelu żony modnej w typ nowoczesnej mężatki czy „ocieplony” patriarchalizm. P. KACZYŃSKI, *Rodzina w literaturze stanisławowskiej. Motywy – konwencje – poglądy*, Wrocław 2009, w wielu miejscach.

ze sceny⁴⁴. Poszukując miejsca znanych na przełomie XVIII i XIX wieku aktorek (Agnieszka Truskolaska, Józefa Ledóchowska) w polskiej kulturze teatralnej doby oświecenia, poszukują szerszej perspektywy namysłu nad płcią.

Wielu krytyków dostrzega w twórczości kobiet ciągłość i powtarzalność pewnych tematów, problemów i postaci pokoleniowych⁴⁵. Coraz wyraźniej wybrzmiewa przekonanie, że w całej historii gatunków można znaleźć elementy nacechowane genderowo. Szczególnie interesująca wydaje się pod tym względem literatura dokumentu osobistego. Przenikający do fabuły z osobistych relacji autobiografizm wymienia jako wyróżnik kobiecego pisarstwa Ewa Kraskowska, dostrzegając w prowadzeniu dziennika i pisaniu listów przez kobiety kompensację braku możliwości publicznego wypowiedzania się⁴⁶.

Problem narracji osobistej w kobiecych relacjach z podróży podjęło ostatnio kilka polskich badaczek średniego pokolenia. Bożenę Mazurkową, Agatę Roćko i przywoływaną już wcześniej Joannę Partykę interesuje intymny charakter polskiego *Grand Tour*⁴⁷. Ich badania dowodzą, że osiągnięcia kobiet w zakresie intymistyki, począwszy od osiemnastego wieku do czasów współczesnych, są nie do przecenienia. Wybrane dzienniki z początku XIX wieku (opublikowane Heleny Krukowieckiej, niepublikowane Marii z Trzebińskich Sołtyk i Anieli Łubieńskiej) analizuje w monografii poświęconej początkom dziennika intymnego na ziemiach polskich Elżbieta Wichrowska⁴⁸, autorka niedawno wydanej książki *Marianna z Żeglińskich Dembińska. Polskie początki buntu kobiet* (Kraków 2017)⁴⁹.

⁴⁴ Zob. D. KOSIŃSKI, *Pólsierota? W poszukiwaniu matki teatru polskiego*, [w:] *Inna scena. Kobiety w historii i współczesności teatru polskiego*, red. A. Adamiecka-Sitek, D. Buchwald, Warszawa 2006 i D. KOWALEWSKA, *Sława Agnieszki Truskolaskiej w Warszawie*, [w:] *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku...*, s. 357-380. Autorzy zwracają uwagę na tendencyjność przedstawiania działalności artystek, robiących karierę porównywalną do mężczyzn.

⁴⁵ H. JAXA-RÓŻEN, *Staropolskie siostry...*, s. 167.

⁴⁶ E. KRASKOWSKA, *Kilka uwag na temat powieści kobiecej*, [w:] *Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie...*, s. 236-237.

⁴⁷ Zob. B. MAZURKOWA, *Nowy Grand Tour w świetle „Mes voyages” Walerii Tarnowskiej*, [w:] *Polski Grand Tour w XVIII i w początkach XIX wieku*, red. A. Roćko, Warszawa 2014, s. 151-182; M. PARTYKA, *Pierwiastek osobisty w oświeceniowych dziennikach podróży*, [w:] tamże, s. 109-130; A. ROĆKO, *Polski Grand Tour „dam modnych”*, [w:] tamże, s. 131-150.

⁴⁸ E. WICHROWSKA, *Twoja śmierć. Początki dziennika intymnego w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku*. Antoni OSTROWSKI, *Życie najlepszej żony opisane przez czulego jej małżonka dla kochanych dzieci oraz Dziennik moich uczuć, czyli elegia serca*, Warszawa 2012.

⁴⁹ Pod kierunkiem Wichrowskiej powstaje również dysertacja doktorska poświęcona dziewiętnastowiecznej diarystyce kobiecej. Jej autorką jest Emilia Kolinko. Zob. też E. KOLINKO, *Tylko dzienniki. Diarystyka kobieca jako przedmiot badań w Polsce i za granicą*, „Przegląd Humanistyczny” 2016, z. 4, s. 137-150.

Wśród wydanych ostatnio prac na uwagę zasługuje też artykuł Romana Krzywego, poświęcony czterem odmiennym wizerunkom Salomei Pilsztynowej. Autor zrekonstruował je w odwołaniu do teorii feministycznych, dowodzących, że dzieje badań nad pamiętnikiem Pilsztynowej odzwierciedlają trzy fale feminizmu: pierwszą – kiedy dążenia emancypacyjne kobiet spotykały się ze stanowczym sprzeciwem konserwatystów, drugą – odkrywającą zagubiony kobiecy głos, i trzecią – poststrukturalistyczną, o orientacji genderowej, próbującą ustalić znaczenie działalności Pilsztynowej dla emancypacji⁵⁰.

Zbiorowy portret przedstawicielek słabej płci jest w oświeceniu wielowymiarowy i obejmuje zarówno realnie żyjące, jak i wykreowane w tekstach literackich panie: filozofki, zakonnice, królowe, rewolucjonistki, matki i prostytutki. Feministyczne badania literatury polskiej, wybierając kobiety autorki i/lub kobiece bohaterki, koncentrują się m.in. na takich zagadnieniach, jak relacje pomiędzy kobietami (siostrzane, matczyno-córczane), macierzyństwo, cielesność czy seksualność mierzona najczęściej męskim pożądaniem⁵¹. Warto byłoby przeanalizować w ten sposób *Malwinę* Marii Wirtemberskiej i romanse sentymentalne, ze zwróceniem szczególnej uwagi na kwestię doświadczenia jako kategorii wspólnej *écriture féminine* i oświeceniowemu dyskursowi literackiemu i filozoficznemu. Według Grażyny Borkowskiej pisarka tworząca literaturę kobiecą nie powinna tracić z pola widzenia własnej biografii – krystalizującej się w kategoriach losu i egzystencji – tego, co odnosi się do niej samej, co dopowiada na istotne dla niej pytania⁵². Autobiografizm *Malwiny* Marii Wirtemberskiej ukazany w kontekście krytyki feministycznej może stanowić punkt wyjścia do dalszych dociekań⁵³. Warto również przedstawić powieść Wirtemberskiej w odniesieniu do *Listów Jmć Pana Doświadczyńskiego do przyjaciela swego względem edukacji córek* (1781) autorstwa jej ojca, Adama Kazimierza Czartoryskiego, postulującego wychowanie dziewcząt

⁵⁰ Zob. R. KRZYWY, *Cztery portrety Salomei z Rusieckich Pilsztynowej, czyli o rozmaitych lekturach jednej autobiografii z feminizmem w tle*, [w:] *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku...*, s. 353. Autor odwołuje się do ustaleń „specjalistki od herstory” Lynn LUBAMERSKY (*Unique and Incomparable: The Exceptional Life of the First Female Doctor in Poland, Regina Salomea Pilsztynowa*, „The Polish Review” 59(2014), nr 1) oraz pracy W. ROCZNIKA, *Power in Powerlessness. The Strange Journey and Career of Regina Salomea Pilsztynowa*, „The Polish Review” 53(2008), nr 1.

⁵¹ A.E. BANOT, *Kiedy kobieta kocha mężczyznę. O seksualności heteronormatywnej w literaturze polskiej*, „Women Writing Online” 2014, nr 3, <http://www.womenonlinewriting.org/> [dostęp: 15.06.2018].

⁵² G. BORKOWSKA, *Metafora drożdży: co to jest literatura/poezja kobieca*, „Teksty Drugie” 1995, nr 3-4, s. 43-44.

⁵³ O autobiografizmie powieści zob. A. ALEKSANDROWICZ, *To także powieść z kluczem. „Malwina” Marii z ks. Czartoryskich Wirtemberskiej*, [w:] *Kobieta epok dawnych...*, s. 246-259.

na czynne uczestniczki życia kulturalnego i obywatelskiego, oraz skonfrontować ją – w celu naświetlenia problemu samokształcenia się kobiet i pokazania konsekwencji poślubienia nieakceptowanego przez rodziców kandydata – z publikacją Mary Wollstonecraft *Wołanie o prawa kobiety* z 1792 roku⁵⁴. Autorka dokonuje w niej krytyki modelu wychowania narzuconego przez Jana Jakuba Rousseau⁵⁵.

Oświeceniowa powieść polska nie była wcześniej omawiana w kontekście metodologii feministycznej. Wyjątek stanowią badania Weroniki Pawlik-Kwaśniewskiej (rozprawa doktorska *Bohaterki kobiecych i męskich tekstów polskiego oświecenia*, Toruń 2018) nad sześcioma powieściami Wieku świateł (*Podolanka* i *Pani Podczaszyna* Michała Dymitra Krajewskiego, *Lejbe i Siora* Juliana Ursyna Niemcewicza, *Strach w Zameczku* i *Astolda* Anny Mostowskiej)⁵⁶. Przyjęta w dysertacji Pawlik-Kwaśniewskiej metodyka badawcza zakłada eksperymentalne połączenie w granicach jednej interpretacji dwóch odmiennych dyskursów: metody filologicznej i feminizmu drugiej fali⁵⁷. Autorka stosuje w pracy tradycyjne metody filologiczne i korzysta z ustaleń badaczy nieodwołujących się do feminizmu: interpretując w perspektywie feministycznej *Strach w Zameczku* oraz *Astoldę*, nie pomija ich gotyckiej konwencji, a w *Lejbe i Siorze* zwraca uwagę na problematykę żydowską⁵⁸. Zastosowanie w dysertacji *écriture féminine* w ujęciu Cixous okazało się też atrakcyjnym narzędziem dla analizy tekstów pisanych przez mężczyzn.

Warto przedstawić postać oświeceniowego fireyka w kontekście tak zwanych badań męskich, *Men's Studies*, *Masculinities Studies*, analizujących m.in. przejawy opresyjności kultury patriarchalnej wobec mężczyzn i negatywny wpływ stereotypów męskości na tworzenie się męskiej tożsamości płciowej – skonfrontować mit prawdziwej męskości pojawiający się w tekstach Rousseau z obrazem zniewieściałego mężczyzny.

Według Ewy Kraskowskiej kobiety jako odbiorczynie tekstów fabularnych lubią być straszone, a kobiety-pisarki posiadają talent do kreowania atmosfery grozy, dlatego wśród wyróżników kobiecej literatury wymienia gotycyzm. Badaczka do-

⁵⁴ Oryginalny tytuł *A Vindication of the Rights of Woman*, wyd. polskie ze wstępem Z. Żegnałek w tłumaczeniu E. Bodał, M. Cichoń i in., Warszawa 2011.

⁵⁵ B. GRABOWSKA, *Mary Wollstonecraft...*, s. 66-68.

⁵⁶ „Jako głos nowego pokolenia badaczy literatury polskiego oświecenia, przełamuje niechęć czy uprzedzenia do stosowania w tym obszarze genderowego, feministycznego i postkolonialnego instrumentarium metodologicznego”. Z recenzji dra hab. Pawła Kaczyńskiego, prof. UW.

⁵⁷ W. PAWLIK-KWAŚNIEWSKA, *Bohaterki kobiecych i męskich tekstów polskiego oświecenia*, Toruń 2018, wydruk komputerowy.

⁵⁸ Ciekawym doświadczeniem może okazać się porównanie *Strachu w Zameczku* z jego sceniczną przeróbką pióra Konstantego Majeranowskiego. Sugestię taką zawdzięczam Pawłowi Kaczyńskiemu.

strzeżę również pojawienie się, wkrótce po narodzinach analizowanej konwencji, potrzeby jej ośmieszenia⁵⁹. Wdzięcznym materiałem do badań mogłyby okazać się teksty gotyckie i pseudogotyckie oraz utwory zawierające motywy magiczne i demonologiczne, a zwłaszcza postaci czarownic, kobiet szalonych, i łamiących – świadomie lub nie – normy życia społecznego. Postaci te przekraczają zakres ról i zachowań obowiązujących kobiety w społeczeństwie patriarchalnym, a czarownica stanowi element wywrotowy, zagrażający w powszechnej opinii nie tylko jednostce czy państwu, ale i kosmicznemu łaadowi⁶⁰.

Podobno wśród najmłodszego pokolenia pracowników nauki, zajmujących się kulturą dawnych wieków, obserwuje się zupełny brak zainteresowania dla współczesnych metodologii i idących za nimi interpretacji: zamiast tego wolą poświęcić się prowadzeniu żmudnych badań i czasochłonnym kwerend bibliotecznym⁶¹. Badania literaturoznawcze nad oświeceniem rozwijały się bez uwzględniania *écriture feminine* i narzędzi krytyki feministycznej i zapewne będą rozwijać się dalej. Jeśli jednak aplikacja kategorii gender do eksploracji tej epoki pozwoli wydobyć z niej jakieś nowe wartości i akcenty, warto się nad tym zastanowić. Zastosowanie narzędzi feministycznych nie jest wolne od zagrożeń. Użycie feministycznego instrumentarium nie może zwalniać ze znajomości tradycji i wielorakich kontekstów, przede wszystkim historycznego i społeczno-kulturowego. Pozwala to uniknąć nadinterpretacji i przypisywania tekstowi funkcji, których ten nie posiada⁶².

BIBLIOGRAFIA

- ALEKSANDROWICZ Alina, To także powieść z kluczem. „Malwina” Marii z ks. Czartoryskich Wirtemberskiej, [w:] *Kobieta epok dawnych*, red. Iwona Maciejewska, Krystyna Stasiewicz, Olsztyn 2008.
- BANASIAK Bogdan, De Sade. Integralna potworność, Łódź 2006.
- BANOT Aleksandra E., Kiedy kobieta kocha mężczyznę. O seksualności heteronormatywnej w literaturze polskiej, „Women Writing Online” 2014, nr 3.
- BATOR Joanna, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek „drugiej fali”*, Gdańsk 2001.
- BATOR Joanna, *Pożegnanie oświeceniowej metanarracji?*, [w:] *TAŻ, Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek „drugiej fali”*, Gdańsk 2001.

⁵⁹ E. KRASKOWSKA, *Kilka uwag na temat powieści kobiecej...*, s. 239, 245.

⁶⁰ Zob. D. KOWALEWSKA, *Baby, wiedźmy, czarownice, kobiety magiczne w literaturze dawnej*, [w:] *Kobieta w kulturze i literaturze – od antyku po XXI wiek*, red. naukowa M. Malinowska, Warszawa 2017, s. 99-112.

⁶¹ P. NASTULCZYK, P. OCZKO, „Tradycyjni” czy „nowocześni...”, cz. 1, s. 378.

⁶² J. PARTYKA, J. LEWANDOWSKA, *Jak pisać o pisarkach?...*, s. 126.

- BOBAKO Monika. Powrót kobiet do historii – niedokończony projekt, „Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego” 2009, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0083bobako.pdf>
- BOGUCKA Maria, Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI-XVIII w. na tle porównawczym, Warszawa 1998.
- BOGUCKA Maria, Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI, Warszawa 2005.
- BOHUSZEWICZ Paweł, Związki niebezpieczne, związki konieczne. O „alternatywnych” sposobach lektury tekstów staropolskich, „Roczniki Humanistyczne” 59(2011), z. 1, s. 251-268.
- BORKOWSKA Grażyna, Metafora drożdży: co to jest literatura/poezja kobieca, „Teksty Drugie” 1995, nr 3-4.
- BURZYŃSKA Anna, ŁEBKOWSKA Anna, NASTULCZYK Tomasz, SKUCHA Mateusz, ŚWIERKOSZ Monika, WALAS Teresa, Rozmowa „Wielogłosu”: Krytyka feministyczna – dokonania i perspektywy, „Wielogłos” 2(10)2011, s. 7-35.
- CIXOUS Hélène, Śmiech Meduzy, przeł. Anna Nasiłowska, [w:] Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie – antologia szkiców, red. Anna Nasiłowska, Warszawa 2001.
- CHAREWICZOWA Łucja, Kobieta w dawnej Polsce, Poznań 2002.
- CZECHOWICZ Agnieszka, Głosa o metodologii przyczynków, czyli po co nam to wszystko, „Roczniki Humanistyczne” 59(2011), z. 1, s. 271-278.
- DANOWSKA Ewa, Urszula z Morsztynów Dembińska, starościna Wolbromska – „krakowska carowa”, [w:] Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku, red. Agata Roćko, Magdalena Górka, Warszawa 2017.
- GLĄŻEWSKI Jacek, Pani Roland i trauma Rewolucji, „Napis” 19(2013).
- GODINEAU Dominique, Kobieta, tłum. Jolanta Kornecka, [w:] Człowiek oświecenia, red. Michel Vovelle, Warszawa 2001.
- GRABOWSKA Barbara, Mary Wollstonecraft, czyli oświeceniowe początki feminizmu, „Kultura i Wartości” 16(2015).
- HANUSIEWICZ-LAVALLEE Mirosława, O badaniu literatury dawnej (i owadów). Głosa do polemiki, „Roczniki Humanistyczne” 59(2011), z. 1, s. 281-285.
- JASTRZĘBIEC-MOSAKOWSKI Marek, Strategie wymazywania. Kobiecte bohaterki w męskich tekstach francuskiego Oświecenia, Gdańsk 2007.
- JAXA-RÓŻEN Hanna, Staropolskie siostry Szekspira, „Teksty Drugie” 2008, nr 1-2.
- JUDKOWIAK Barbara, Inny głos? Wokół ekspresji kobiecości w utworach Franciszki Urszuli Radziwiłłowej. Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie, red. Iwona Maciejewska, Krystyna Stasiewicz, Olsztyn 2008.
- KACZYŃSKI Paweł, Rodzina w literaturze stanisławowskiej. Motywy – konwencje – poglądy, Wrocław 2009.
- KOBRZYCKA Agnieszka, Na tropie głupoty. Charakterystyka zjawiska w literaturze polskiego oświecenia, Warszawa 2013.
- KOLINKO Emilia, Tylko dzienniki. Diarystyka kobieca jako przedmiot badań w Polsce i za granicą, „Przegląd Humanistyczny” 4(2016).
- KOSIŃSKI Dariusz, Pólsierota? W poszukiwaniu matki teatru polskiego, [w:] Inna scena. Kobiety w historii i współczesności teatru polskiego, red. Agata Adamiecka-Sitek, Dorota Buchwald, Warszawa 2006.
- KOSTKIEWICZOWA Teresa, Między dramatami polityki a idyllą ogrodową. (Wakacyjne refleksje o zainteresowaniach badaczy piśmiennictwa polskiego oświecenia w początkach XXI wieku), „Prace Polonistyczne” 68(2013).
- KOWALEWSKA Danuta, Negatywny stereotyp niewiasty w literaturze polskiego oświecenia. Wybrane przykłady, [w:] Historie nieobojętne. Kądziel – Kołyska – Łoże. Atrybuty kobiecości na prze-

- strzeni dziejów, red. Anetta Głowacka-Penczyńska, Katarzyna Grysińska-Jarmuła, Monika Opióła-Cegielka, Bydgoszcz 2017.
- KOWALEWSKA Danuta, *Baby, więdźmy, czarownice, kobiety magiczne w literaturze dawnej*, [w:] *Kobieta w kulturze i literaturze – od antyku po XXI wiek*, red. naukowa Monika Malinowska, Warszawa 2017.
- KRASKOWSKA Ewa, *Kilka uwag na temat powieści kobiecej*, [w:] *Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie – antologia szkiców*, red. Anna Nasiłowska, Warszawa 2001.
- KRZYWY Roman, *Cztery portrety Salomei z Rusieckich Pilsztynowej, czyli o rozmaitych lekturach jednej autobiografii z feminizmem w tle*, [w:] *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. Agata Roćko, Magdalena Górka, Warszawa 2017.
- KUCHOWICZ Zbigniew, *Wizerunki niepospolitych niewiast staropolskich XVI-XVIII wieku*, Łódź 1972.
- KUPISZ Kazimierz, *W kręgu feminizmu. Studia z literatury kobiecej XVI stulecia we Francji*, Wrocław 1990.
- MACIEJEWSKA Iwona, *Jak wyjść z getta? O poszukiwaniu nowych dróg w badaniu literatury staropolskiej*, „Prace Literaturoznawcze” 1(2013).
- MARCINIAK, Katarzyna, *Królowna Wanda – pierwsza polska feministka? Kobieta epok dawnych*, red. Iwona Maciejewska i Krystyna Stasiewicz, Olsztyn 2008.
- NASIŁOWSKA Anna, *Teksty feministyczne*, [w:] *Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie – antologia szkiców*, red. Anna Nasiłowska, Warszawa 2001.
- NASTULCZYK Tomasz, Oczko Piotr, „Tradycyjni” czy „nowocześni”? O metodologicznych dylematach badaczy staropolszczyzny, cz. 1-2, „Terminus” 15(2013), z. 3(28), s. 383-400.
- OBREMSKI Krzysztof, *Ksieni Teresa Chreptowiczówna i jej „feministyczne” mowy. Kobieta epok dawnych*, red. Iwona Maciejewska, Krystyna Stasiewicz, Olsztyn 2008.
- OBREMSKI Krzysztof, *Metodologia: efektywność a efektywność*, [w:] *Literatura dawna a współczesna humanistyka*, red. tenże, Toruń 2010.
- PARTYKA Joanna, LEWANDOWSKA Julia, *Jak pisać o pisarkach? Podsumowania*, „Terminus” 18(2016), z. 2(39), s. 117-130.
- PARTYKA Joanna, *Żona wyćwiczona. Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*, Warszawa 2004.
- PAWLIK-KWAŚNIEWSKA Weronika, *Córka, żona, matka. Kobieta prywatność a oświeceniowy utilitaryzm*, [w:] *Historie nieobojętne. Kądziel – Kołyska – Łoże. Atrybuty kobiecości na przestrzeni dziejów*, red. Anetta Głowacka-Penczyńska Katarzyna, Grysińska-Jarmuła Monika Opióła-Cegielka, Bydgoszcz 2017.
- PAWLIK-KWAŚNIEWSKA Weronika, *Kobieta w epitalamiach Stanisława Trembeckiego*, [w:] *Poezja okolicznościowa w Polsce w latach 1730-1830. W kręgu spraw prywatnych i środowiskowych*, red. Roman Magryś, Marek Nalepa, Grzegorz Trociński, Rzeszów 2014.
- PIETRZYK Paweł, „Druga płeć” i „płeć pierwsza” w „Barbarze Radziwiłłównie” Alojzego Felińskiego, [w:] *Kobieta epok dawnych*, red. Iwona Maciejewska, Krystyna Stasiewicz, Olsztyn 2008.
- Polski Grand Tour w XVIII i w początkach XIX wieku*, red. Agata Roćko, Warszawa 2014.
- POPIEL Monika, *Feminizm i filologia*, [w:] *Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie – antologia szkiców*, red. Anna Nasiłowska, Warszawa 2001.
- PRZYBYLSKI Ryszard, WITKOWSKA Alina, *Romantyzm*, Warszawa 1997.
- PUSZ Wiesław, *Literatura późnego oświecenia. Rejestr zadań*, [w:] *TENŻE, Oświeceni i nie tylko*, Łódź 2003.
- OUTRAM Dorinda, *Panorama oświecenia*, przeł. Joanna Kolczyńska, Warszawa 2008.
- RITZ German, *Granice i perspektywy gender studies*, [w:] *TENŻE, Nić w labiryncie pożądania. Gender i płeć w literaturze polskiej od romantyzmu do postmodernizmu*, Warszawa 2001.
- SALMONOWICZ Stanisław, *Śmierć cnotliwego rewolucjonisty*, „Wiek Oświecenia” 1992, t. 8.

- ŚWIERKOSZ Monika, Czy feminizm zmienił polskie literaturoznawstwo?, „Women Writing Online” 2014, nr 3, <http://www.womenonlinewriting.org> [dostęp: 15.06.2018].
- WICHROWSKA Elżbieta, Między Berlinem a Warszawą. Judyta z Levich Bucca Jakubowiczowa, [w:] Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku, red. Agata Ročko, Magdalena Górka, Warszawa 2017.
- WICHROWSKA Elżbieta, Twoja śmierć. Początki dziennika intymnego w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku. Antoni OSTROWSKI, *Życie najlepszej żony opisane przez czulego jej małżonka dla kochanych dzieci oraz Dziennik moich uczuć, czyli elegia serca*, Warszawa 2012.
- WIŚNIEWSKA Halina, Świat poci żeńskie baroku zaklęty w słowach, Lublin 2003.
- WOLLSTONECRAFT Mary, Wołanie o prawa kobiety, tłum. Ewa Bodał, Magdalena Cichoń i in., Warszawa 2011.

WYPEŁNIANIE SZCZELINY?
O PERSPEKTYWIE FEMINISTYCZNEJ
W REFLEKSJI LITERATUROZNAWCZEJ NAD POLSKIM OŚWIECENIEM

Streszczenie

Celem artykułu jest poruszenie problemu zastosowania instrumentarium krytyki feministycznej do badań nad literaturą polskiego oświecenia. Jak dotąd, nie cieszy się ona popularnością w środowisku rodzimych znawców tej epoki. Wskazano zalety feminizmu w literaturoznawstwie jak również potencjalne zagrożenia, związane z aplikowaniem kategorii gender do badań nad literaturą dawną. Największym zagrożeniem wydaje się nieuwzględnianie kontekstu historycznego i społeczno-kulturowego. Przywołano prace odnoszące się do innych epok lub literatur obcych, które mogą stanowić punkt wyjścia do badań piśmiennictwa polskiego oświecenia. Jedną z nich jest monografia Marka Jastrzębca-Mosakowskiego, zatytułowana *Strategie wymazywania. Kobiecte bohaterki w męskich tekstach francuskiego Oświecenia*. Wymieniono badaczy polskiego oświecenia, którzy dostrzegają potencjał *gender studies* (Barbara Judkowiak, Weronika Pawlik-Kwaśniewska). Wskazano obszary badań i możliwości, jakie daje użycie narzędzi krytyki feministycznej. Spodziewane efekty to przywrócenie imienia anonimowych dotąd autorek, odkrycie lub ponowne odczytanie ich twórczości, otwarcie nowych przestrzeni dla jej opisu i interpretacji.

Słowa kluczowe: Oświecenie; literaturoznawstwo polskie; interpretacja; feminizm; *écriture féminine*.

FILLING THE GAP?
THE FEMINIST PERSPECTIVE
IN THE LITERARY REFLECTION ON POLISH ENLIGHTENMENT

Summary

The article raises the problem of the use of the feminist criticism apparatus in research on the Polish Enlightenment literature. The method has not been popular among Polish experts of the epoch. The article discusses the advantages of feminism in literature studies as well as the potential risks associated with the application of the category gender to research on early literature. The greatest threat seems to be the failure to take into account the historical and socio-cultural context. The paper refers to other epochs or foreign literature, which may constitute a starting point for research into the literature of Polish Enlightenment. One such work is a monograph by Marek Jastrzębiec-Mosakowski

entitled *Strategie wymazywania. Kobiety bohaterki w męskich tekstach francuskiego Oświecenia* [Strategies of erasure. Female heroines in the male texts of French Enlightenment]. The article lists researchers of Polish Enlightenment who notice the potential of gender studies (Barbara Judkowiak, Weronika Pawlik-Kwaśniewska) and points to the areas of research and possibilities offered by the use of feminist criticism tools. The article aims at restoring the names of the previously anonymous female authors, discovering or re-reading their work, as well as opening new spaces for their description and interpretation.

Keywords: Enlightenment; Polish literature studies; interpretation; feminism; *écriture féminine*.

Translated by Rafał Augustyn